

Imagológia

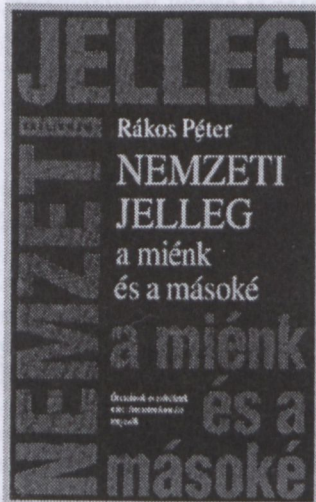
RÁKOS PÉTER: NEMZETI JELLEG, A MIÉNK ÉS A MÁSOKÉ

Olvastam valahol. A termes, nem fülkés, vasúti kocsiban egyetlen utas ül. Fölszáll a második: odatelepszik a már ott ülő mellé. A harmadik, negyedik szintén. Csak az ötödik, mert neki már nem jut mellettük hely, ül új rekeszbe. *Németek.*

A másik kocsiban a második fölszálló nem ül a már ott levő mellé, hanem másik ablaknál foglal helyet. A harmadik sem ül egyikhez sem, szintén új helyet keres magának. Csak mikor valamennyi rekesz megtelt, ül új utas a már ott levő mellé. *Magyarok.*

A következőt is olvastam, s ezt tudom is, hol. Kovács Károly barátom, cserkésztestvérem, 1943 januárjában részt vett a doni visszavonulásban, s megírta emlékeit. „Ha német katonák voltak a községben, akkor kiszorultunk a faluszéli legrosszabb helyekre, ha pedig ott is voltak, akkor a szabadban kellett éjszakázni. Voltaképpen itt ismertük meg igazán szövetségeseinket. Lenéztek, semmibe vettek bennünket, és rendkívül önző módon viselkedtek. Egyik este – mivel a házban németek voltak – egy deszkafészerbe mentünk be páran, magyarok, hogy éjszakára meghúzódjunk valahol. Később ide is bejött két-három német katona, és kizavartak bennünket, pedig elfértünk volna mindnyájan.” (Kovács Károly: Helytörténeti dolgozatok Poroszló község néprajzi hagyományaiából. Eger, 1994. 198.) Amde pár bekezdéssel később így folytatta: „A németek sokkal rendezettebben jöttek vissza, mint a magyarok. Hozták a fegyvereiket is, és bárhol bevethették őket, ha a szükség úgy kívánta. Nekik köszönhetjük, hogy háromszor is áttörték azt a gyűrűt, amit a szovjet csapatok vontak körénk. A velünk szembeni viselkedésük miatt haragudtunk rájuk, a fegyelmeztségüket és bátorságukat viszont elismertük. Még most is előttem van, amikor egy kisvárosba vezető út bejárata mellett egy német katona elsöpörte a havat, leállította a géppuskáját, és pipára gyújtva nyugodtan várta az ellenséget akkor, amikor sok ezernyi katona szinte pánikszerűen menekült befelé a városba.” (Uo. 199.)

Rákos Péter (1925) 1951 óta a prágai egyetem magyar irodalomtanára. A magyar-cseh irodalmi kapcsolatok kutatója. Cseh nyelvű magyar irodalmi lexikont szerkesztett, mintegy negyven magyar mű cseh fordításához írt tanulmányt; monográfiában mutatta be Adyt a cseh olvasónak; tanulmányokat írt Madáchról, Németh Lászlóról, Illyésről, Déryről, Babitsról. 1991–96 közt ő volt a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság elnöke. Érthetően régóta foglalkoztatja a *nemzeti alkat, eidos, karakter*: egy-egy nemzetnek önmaga és más nemzetek alkotta képe, imázsa, imidzse; az ezzel foglalkozó tudományág: népléktan, alkattan, karakterológia, vagy ahogyan most

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2000
176 oldal, 1100 Ft

Rákos Péter elnevezte: nemzeti *imagológia*. Kérdőíves kísérletet végzett nem csak Prágában, hanem Budapesten, Bécsben, sőt segítőtársakkal Krakkóban és Katowicében is. Jókai Mór *A legdrágább öltöny* című elbeszélésének fölhasználásával a német (pontosabban osztrák), lengyel, cseh és magyar olvasóknak a saját és a másik három nemzet megítéléséhez fölöttébb tanulságos nézeteiről.

Ezt és a nemzeti alkattal foglalkozó szakirodalom tanulságait foglalta össze *Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők* alcímű esszéjében. Amikor a nemzeti alkat szóösszetételt papírra vetette, legalább négyszer hozzátette: *ha van*. Könyvének záró fejezetében (*Tíz tétel a „nemzeti alkatról” [ha van]*) latolgatásainak eredményét úgy summázza, hogy a nemzeti alkatról szóló vélekedések voltaképpen sztereotípiák. Ezek megítélesztők, olykor kártékonyak, sőt veszedelmeseek.

Egy nemzet képe tágabb fogalom, mint a nemzeti alkat. A nemzetképet befolyásolja a nemzet földrajza (természeti környezete), történelme (etnogenezise, sorsa, végzete), nyelve. A nemzetkarakterológia különféle nációhoz tartozó elmélkedői nemegyszer ezekből vezetik le a nemzeti alkatot vagy legalább egy-egy jellemző vonását. Idősebb Bibó István (*Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében*, 1930) Németh Lászlóval (*Erdély lelke a legújabb irodalomban*, 1926) vitázott, főként Németh Lászlónak ezzel a sommás megállapításával: „A dunántúli lélek előkelő, de európai. Az alföldi magyar, de lapos. Erdély nemes és eredeti.”

Sokan a nyelvet tartják a nemzeti alkat tükrének. Karácsony Sándor nyelvünk természetét, mely szerint a mellérendelő mondatot az alárendelővel szemben előnyben részesíti, a magyar alkat lényegi összetevőjének hirdette.

Rákos Péter úgy véli: nemzeti alkat, „ha van”, tulajdonságok halmaza. A nemzeti jelleg, alkat meghatározásában mindig a tulajdonságok játszották a főszerepet. Amikor a szakirodalom alapján összeállítja számos nemzet tulajdonságait, nemcsak az derül ki, hogy sok tulajdonságot itt is, ott is számon tartanak, hanem az is, hogy egy-egy népről éppen ellentétes tulajdonságot tételeznek. A magyarról pl. azt mondja: „szinte egyik sem mondvacsinált, mégis kevés köztük a kizárólagosan sajátosnak mondható”. „Annál gyakoribb, hogy sűrűn ellentmondanak egymásnak, sőt kölcsönösen kizárják egymást: aligha hozható ugyanis közös nevezőre egyfelől a megfontoltság, a forradalmi változásoktól való makacs idegenkedés, másfelől az ábrándozó hajlam, a »délibábok kergetése«.”

Rákos részletesen tárgyalja a magyar, a cseh, a szlovák és a német alkatra vonatkozó állításokat. (Érdekes, az oroszot figyelmen kívül hagyta.) Eközben figyelemre méltó megállapításokat tesz a különféle nemzeti tulajdonságok sztereotípiáiról. „Lehetnek – úgymond – olykor vagy gyakran tévesek (jómagam afelé hajlok, hogy minden esetben azok), de szinte sohasem esetlegesek vagy alaptalanok.” „De ha igaz volna is, hogy egyes alkati tulajdonságok hozzárendelése egyes nemzetekhez, legalábbis statisztikailag, nem nélkülöz minden alapot, ebből még nem következik, hogy a »nemzeti jelleg«, mint olyan, valóban létező valami.”

„Legalábbis statisztikailag.” Ezt különféle változatban Rákos többször leírja. Magam ebben látom a kérdés lényegét. A nemzetinek tekintett tulajdonságok ugyanis nyilvánvalóan minden népben megtalálhatók, csak más-más arányban. Ahogy Rákos is elismeri *kilencedik tételében*: a) pontjában azt mondja: „nem létezik olyan attribútum, mely egy és csakis egy nemzetre volna korlátozható”; c) pontjában pedig: „a »nemzeti alkat« (ha van) nem képzelhető el másként, mint a közös és eltérő tulajdonságok összességéeként.” Azaz: statisztikai átlagként, s ennek arányában. Tehát bármennyire is

„együgyű banalitás”, hogy a skót fősvény, a francia szellemes, a német alapos, az angol flegmatikus – ezekben mindben van valami, ami az illető nép többségére jellemző. A német alaposság, kötelességérzet, engedelmesség, fegyelmezettség, vagy a Nietzsche fölírta nyájösztön nem önkényes kitalálás, akár dicséretnek, akár rosszallásnak fogjuk föl. „A német alkati jegyek felsorolásakor első helyen a leggyakrabban az *alaposág* szerepel.” A bevezetőben említett anekdota vagy háborús epizód sem légből kapott. Az Endlösungot is német alapossággal hajtották végre. A második világháború utáni felelősségre vonás leggyakoribb védekező érve: „Parancsra tettem!” De ez már nem német különlegesség. A sztalinista önkény mentegetésének is máig időszerű sztereotípiája.

Van tehát nemzeti alkat, még ha nehezen határozható is meg, vagy ha definíciója ellentmondásokat rejt is, vagy ha szándékos elfogultságokra ad is alkalmat. Nem véletlen egy-egy ilyen nemzeti tulajdonság megrajzolása az irodalomban, folklórban, történetírásban. Más kérdés, hogy ezt az alkatot élettani vagy társadalomtörténeti összetevőkből eredeztetjük-e. Biológiai, genetikai alkat nincs; a mindenkori alkat a társadalmi örökségnek és az adott kor meghatározó társadalmi kényszereinek ötvözete. A „genetikai kód”, mondja Rákos, éppenséggel a szlovák jellegről szólva, nem jó tanácsadó. Itt is, akár 10. tételében azonos hasonlatot használ: a nemzeti alkat változik; lassabban, mint a női divat, de rövidebb időközökben, mint a földkéreg geológiai rétegei. „A volgai lovas” – a Beöthy Zsolttól eredő nemzetkarakterológiai önkép – szintén történeti értékű. „Holmi becstelen üzletelés, seftelés, mint a 18. század végén vélte Orczy Lőrinc báró, tábornok és költő, Bessenyei György barátja, a magyartól idegen. Ami neki való, az a katonai, diplomáciai vagy egyházi pálya.” Nyilvánvaló, hogy ez a feudális „magyar alkat” eleme.

Rákos Péter különleges helyzete és ismeretköre lehetővé tette, hogy a cseh és szlovák alkattani irodalom tanulságait is kamatoztathatta. Számunkra új, ahogyan az egysegesnek hirdetett „csehszlovák” alkat jellemzői az államhatároktól függően válnak a cseh és a szlovák alkat méltatóivá. Chalupný paradoxona is tanulságos: a szlovákok bizonyos tekintetben csehebbek, mint maguk a csehek!

Rákos Péter könyvének végén idézi Stephen Leacock 1935-ben tett megállapítását: „A nemzeti sajátosság eszméjének leáldozott. Már csak a múlt csökevénye az az elképzelés, hogy egy francia egészen másképp él, mint egy angol, s mindketten egyazon mértékben különböznek az olaszoktól, az araboktól vagy a pigmeusoktól. Ma a francia a labdarúgásnak hódol, a pigmeusok zongorázni tanulnak, az afrikaiak tanulni járnak Európába, az európaiak felejtetni Afrikába.” Számunkra aligha érthető, hogy Leacock 1935-ben hogyan írhatott ilyet; tudomást sem vett Mussolininak 1923 óta, Hitlernek 1933 óta világszerte hírhedett szélsőséges nacionalizmusáról. Rákos Péter szellemezen figurazza ki: „Leacock – micsoda ominózus esztendő! – 1944-ben halt meg, nem érte meg a megrázó felismerést, hogy zongorázó pigmeusok ide, futballozó franciák oda, a világ nem szabadult meg az etnikai és faji partikularizmus átkától: és ha elélt volna az ezredfordulói, inkább az európaiak döbbsentették volna meg, mint a pigmeusok.”

Rákos Péter meggondolkodtató tanulmánya nem az utolsó szó a nemzeti imagológia kérdésében.

Péter László